

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
UNIVERSITY OF PÉCS

INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSI EREDMÉNYEK AZ ORVOSI KOMMUNIKÁCIÓ TERÜLETÉN ÉS ALKALMAZÁSUK INNOVATÍV OKTATÁSMÓDSZERTANI FEJLESZTÉSEKBEN: SZIMULÁCIÓRA ÉPÜLŐ SZAKNYELVI ÉS KOMMUNIKÁCIÓ–OKTATÁS AZ ORVOSKÉPZÉSBEN

Habilitációs előadás
Hambuchné Dr. Kőhalmi Anikó

Pécsi Tudományegyetem
Egészségtudomány Kar
Egészségtudományi Doktori Iskola

A Doktori Iskola vezetője:
Prof. Dr. Bódis József az MTA doktora
egyetemi tanár

Pécs, 2022. október 25.

TARTALOM

01. INTERDISZCIPLINARITÁS AZ
ORVOSI KOMMUNIKÁCIÓ
KUTATÁSÁBAN

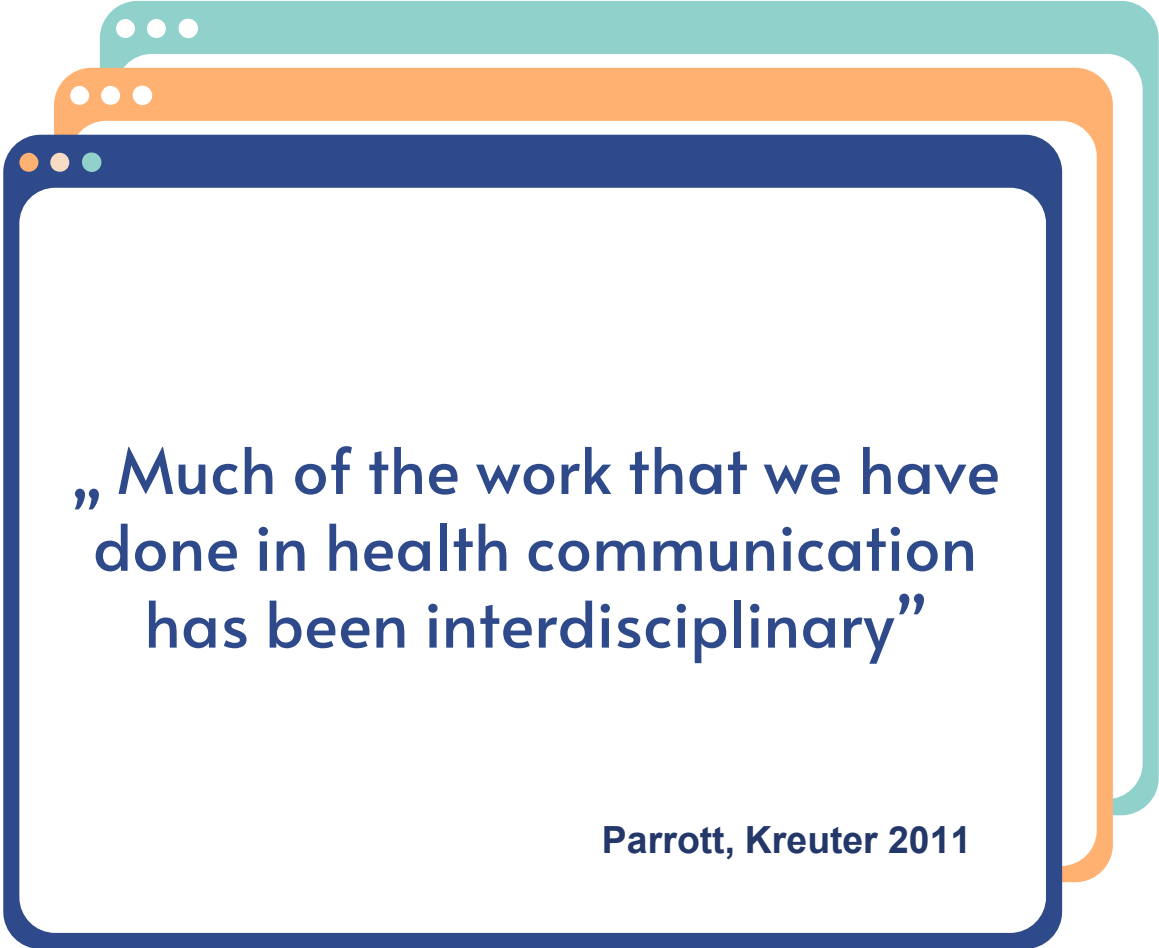
03. KUTATÁSI EREDMÉNYEK
PÉLDÁK

05. SZIMULÁCIÓS BETEGEK A
SZAKNYELV- ÉS AZ ORVOSI
KOMMUNIKÁCIÓ OKTATÁSBAN

02. NYELVÉSZETI BESZÉLGETÉSELEMZÉS
AZ ORVOS-BETEG
KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSÁBAN

04. KUTATÁS ÉS OKTATÁS
AZ ORVOSI KOMMUNIKÁCIÓ
GYAKORLATI OKTATÁSÁBAN

06. KITEKINTÉS

„ Much of the work that we have
done in health communication
has been interdisciplinary”

Parrott, Kreuter 2011

INTERDISZCIPLINARITÁS AZ ORVOS-BETEG KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSÁBAN

„Az egyik dilemma, amellyel a különböző tudományágakból származó, az egészségügyi kommunikációval foglalkozó tudósok szembesülnek, az, hogy nem ismerik a többi tudományág tevékenységét.”

Handbook of Health Communication (Parrott-Kreuter, 2011:4)

- saját szemüveg – ignorancia (?)
- interdiszciplináris kutatás első lépése: módszerek és eredmények kölcsönös elfogadása
- standardok kidolgozása elméleti, empirikus, kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerekhez

Kommunikative Kompetenz in der Medizin (Koerfer, 2018:41)

INTERDISZCIPLINARITÁS AZ ORVOS-BETEG KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSÁBAN

- Kezdeti kutatások: **alapvető kommunikációs helyzetek** (vizit, háziorvosi konzultációk)
- Később: **speciálisabb szakterületek kommunikációja** (pszichoszomatika, onkológia, transzplantációs medicina, palliatív medicina)
- **Az elmúlt 40 évben:** átfogó elméleti és empirikus vizsgálatok
- **Eredmények:** jelentős strukturális, funkcionális és tartalmi hiányosságok
- Részletes **javaslatok** ezek leküzdésére: **orvosi, nyelvészeti, nyelvszociológiai, nyelvfilozófiai, antropológiai és orvosetikai tradíciók** ötvözése

EGÉSZSÉG – BETEGSÉG – NYELV/HASZNÁLAT/

- Egészségügyi szakemberek közti kommunikáció
- Orvos-beteg kommunikáció
- Társadalmi szinten folyó kommunikáció: pl. rizikófaktorok, megelőzés, gazdasági, etikai szempontok
- Beszélgetések az orvoslásban és a terápiában: pl. konzultációk, beteg-narratívák, szubjektív betegségelképzések
- Orvosi tudás kommunikációja: tudástranszfer, írásbeli és szóbeli műfajok
- Kommunikáció a médiában (orvoslás, orvosi tudás): társadalmi és kulturális trendek

*Forrás: Iakushevich et al. 2021: 1–2
Busch-Spranz-Fogasy, 2015*

EGÉSZSÉG – BETEGSÉG – NYELV/HASZNÁLAT/

- Interdiszciplináris kutatási eredmények: **gyűjteményes kötetek**
- **Gyermekneurológia, epileptológia és nyelvészeti beszélgetéselemzés:**

epileptikus rohamok differenciáldiagnózisa

- Alzheimer korai felismerése
- Skizofrén betegek mentalizációja
- Sürgősségi beszélgetések, palliatív beszélgetés
- HIV konzultáció, genetikai tanácsadás

Netzwerk Linguistik und Medizin

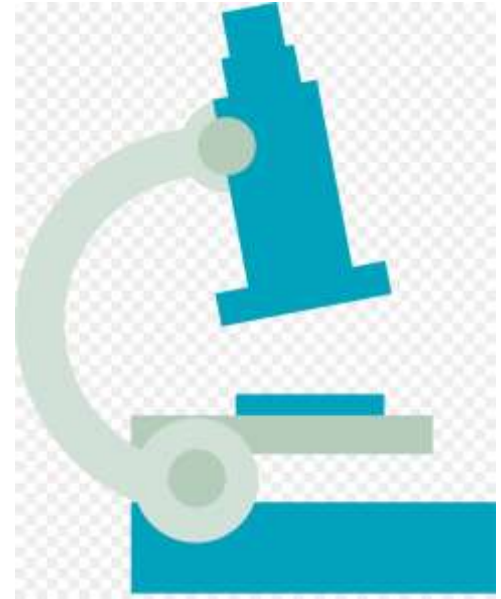

NYELVÉSZETI BESZÉLGETÉSELEMZÉS

- **70-es évek:** empirikus fordulat a nyelvészetben (Byrne-Long, 1976)

„**Conversation analysts** in particular have always insisted on the value of ... working on **transcripts** in the presence of a **tape recording**. Anyone who has taught medical students, or trained doctors ... will be keenly aware of **the fascinating educational value of real data**, in which real clinicians deal with **real dilemmas** of **real patients** in **real time**. **Recordings** have the potential to **trigger** broad and **deep analysis and reflection** ... We have a microscope. **We should use it.**”

Heritage, 2013: Handbook of Patient-Provider Interactions

Forrás: Koerfer, 2018

NYELVÉSZETI BESZÉLGETÉSELEMZÉS AZ O-B KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSÁBAN

- Transzkripciók
- Kutatás: „evidence-based discipline” legyen
- Oktatás: autentikus adatok „educational value of real data”

„We should use it.”

NYELVÉSZETI BESZÉLGETÉSELEMZÉS AZ O-B KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSÁBAN

Transzkripciók

- rögzített konvenciók
- „mikroszkóp hitelesítése”
- nyelvi-kommunikatív jelenségek
- limitációk

Vizsgált jelenségek

- szavak száma beszélőnként
- megszakítások
- beszédlépések – turn taking
- együttbeszélések
- beszélgetésfázisok
- szekvenciák: kérdés válasz mintázatok
- narratívák mintázata

KÖZÖS DÖNTÉSHOZATAL VIZSGÁLATA

Beszélgetés folyamata	Döntéshozatal folyamata	
1. – 4. fázis: 1) Köszöntés és beszélgetés megkezdése 2) Konzultáció célja 3) Panaszok kifejtése 4) Diagnózis közlése	Önpozicionálás Orvos Explicit – Implicit Beteg Explicit - Implicit	
5. Fázis: Terápiás döntéshozatal és a további terápia megtervezése	 Dialógikus egyezkedés (1) Iniciáló kommunikatív tevékenység ↔ Reszponzív kommunikatív tevékenység ↓ Konszenzus Dialógikus egyezkedés (2) Iniciáló kommunikatív tevékenység ↔ Reszponzív kommunikatív tevékenység ↓ Konszenzus	
6. fázis: Beszélgetés lezárása	Terápia kialakítása	Következő konzultáció megalapozása

Peters, 2015: 270
alapján

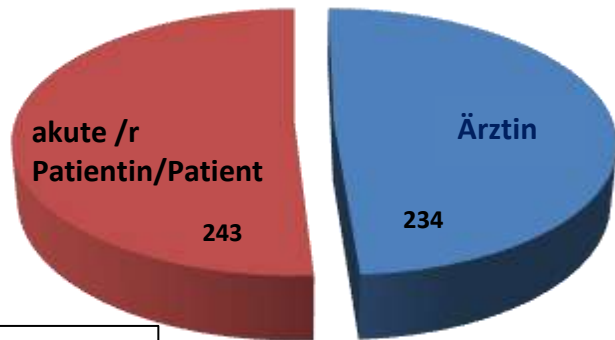
Forrás: Hambuch-Kránicz, 2019

DIALÓGIKUS EGYEZKEDÉS

- {18:04} 265 O szoláriumba nem szokott járni ugye
- {18:06} 266 B12 ((sóhaj)) de
- {18:07} 267 O ne járjon imurán mellett nem szabad szoláriumozni meg napozni sem mert mert a bőrében akkor gondok lesznek hát amíg az imuránt szedi addig nem
- {18:15} 268 B12 soha többet
- {18:19} 269 B12 jézusom a nyáron nem válthatunk egy másikra
- {18:23} 270 O nem nem vannak ilyen ötvenes faktoros naptejek azokat kell használni komolyan komolyan mert ez egy ő akkor melanóma e ő veszélyét[fokozza bőrök veszélyét fokozza]
- {18:23} 271 B12 ((nevet)) ((köhög))
- {18:27} 272 B12 komolyan
- {18:33} 273 B12 [á jujj
- {18:36} 274 B12 da ha nem napozok akkor nyilván ez[de nagyon szeretek napozni
- {18:38} 275 O [ez a veszély nincs
- {18:40} 276 O hát sajnos most ez a betegség meg ezt a kezelést igényli úgyhogy most ezt egy kicsit le kell mondjon erről a erről a szokásáról
- {18:42} 277 B12 ((érthetetlen))
- {18:49} 278 B12 jó okés
- {18:53} 279 B12 ((sóhaj))még valami amit itt
- {18:55} 280 ((gépelés))
- {18:57} 281 B12 ((érthetetlen)) együtt jár((sóhaj))]és ezt életem végéig szedni fogom és akkor életem végéig nem szabad((nevet))
- {18:59} 282 ((gépelés))]
- {19:04} 283 O (.) azt nem tudom hogy élete végéig kell e szedni
- {19:08} 284 O most egy pár évig sajnos [kell (.) pár évig
- {19:09} 285 B12 [egy pár évig]
- {19:09} 286 A [((nevet))]
- {19:11} 287 B12 hű jó hát ez tök jó

/A/SZIMMETRIA AZ ORVOS-BETEG KOMMUNIKÁCIÓBAN

Turnzahl der Gesprächsteilnehmer/-innen

Mikrodialoge		
	Länge (s)	Turnzahl insg.
Arzt-Partizipation in Turns (%)	p=,007	p=,160
PatientIn-Partizipation in Turns (%)	p=,398	p=,000
		p≤ 0.05

	Arzt-chronischer Patient Turn-Anteile (%)						
	,33	,40	,43	,50	,57	,60	,66
Mikrodialoge N=310	34	38	18	145	8	4	5

Forrás: Hambuch-Lőrinc-Kránicz, 2018

/A/SZIMMETRIA AZ ORVOS–BETEG KOMMUNIKÁCIÓBAN

A funkcionális pragmatikai beszélgetéselemzés válasza a dilemmára

Dialógikus elv

Dialógikus szimetriára törekvés

Szimmetrikus lehetőség a kommunikáció témáinak, céljainak meghatározásában

Kommunikatív eszközök feletti szabad rendelkezés (pl. beszédjog, kérdezés, ellenvetés)

Ezek transzparens kommunikációja

Funkcionális aszimmetria

Kommunikatív cselekvések

- Megértés a cél
- Tudáskülönbség produktív felhasználása
- Beteg mesél – orvos hallgatja
- Orvos magyaráz – beteg hallgatja

Diszfunkcionális aszimmetria

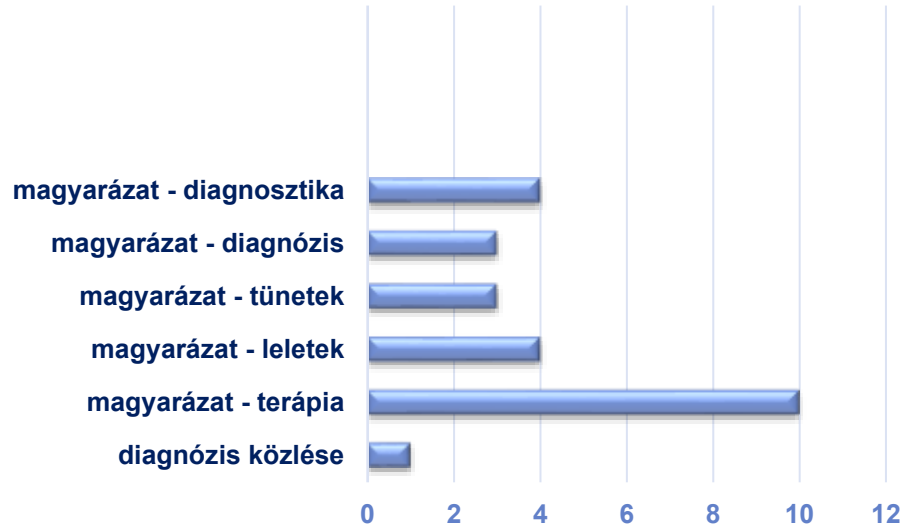
Stratégiai cselekvések

- Időmenedzsment eszköze
- Orvosközpontú megközelítés
- Beteg elbeszélésének folyamatos megszakítása
- ! Spontán, elszórtan, beszélgetést előmozdító is lehet

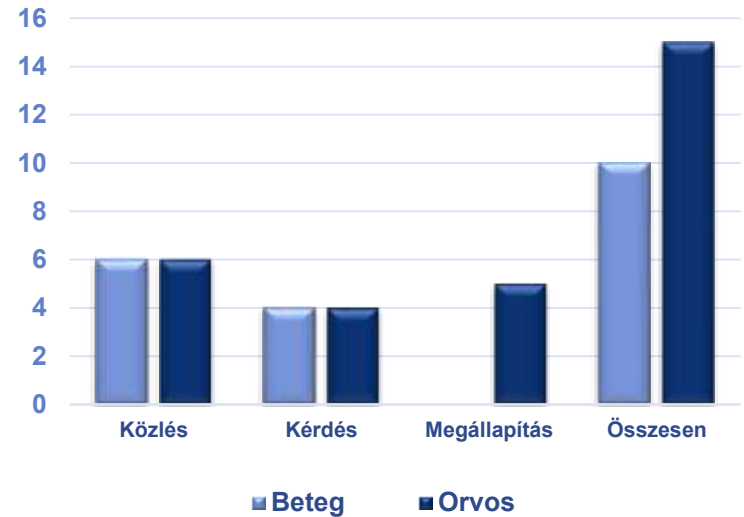
Forrás: Habermas, 1971/81; Westphale-Köhle, 1982; Koerfer, 1994/2013

AZ ORVOSI KÉTNYELVŰSÉG VIZSGÁLATA

Kódváltás kommunikatív funkciói

A kódváltást tartalmazó szekvenciák kezdő beszélőlépései

KUTATÁS ÉS OKTATÁS

- Nem különálló entitások, **egy egység**
- Orvos-beteg beszélgetések: közös evaluációs perspektíva

(Makoul, 2003; Koerfer et al., 2008)

- **Beteg** bátorítása, támogatása az **elbeszélés**ében
- **Szuggeszív kérdések** kerülése
- Interdiszciplináris **beszélgetéselemzés** eredménye
- Orvosi **beszélgetésvezetés** oktatásának eleme

- „A betegközpontú diagnózisközlés szaknyelvi vonatkozásai a gyakorlatban” kurzus

(SE, ÁOK)

ORVOS-BETEG KOMMUNIKÁCIÓ GYAKORLATI OKTATÁSA

- Elméleti ismereteken alapul (pl. kommunikációs modellek)
- Problémaorientált
- Kompetenciaorientált
- Esetorientált
- Transzkripciókon alapul(hat)
- Tréningjellegű
- Csoportos és egyéni tanulás
- Önreflexív és evaluatív

ORVOS-BETEG KOMMUNIKÁCIÓ GYAKORLATI OKTATÁSA

Kommunikatív kompetencia elsajátítása

Előzetes tudás

Kevés tapasztalattal rendelkező hallgatók: tudásalap kialakítása, alkalmazás alárendelt szerepe

Tapasztaltabb hallgatók: „worked examples” (pl. transzkripciók), fókuszálás a problémára, tapasztalatra épülő tudás, hibás felvetések korrekciója

Sok tapasztalattal rendelkező hallgatók: ismétlődő gyakorlás (deliberate practice), készségek pontosítása, gyorsabb alkalmazása, tudás-transzfer

Forrás: Kiessling, Fabry 2021

ORVOS-BETEG KOMMUNIKÁCIÓ GYAKORLATI OKTATÁSA

Kommunikatív kompetencia elsajátítása

Tudás-transzfer

Nehézség a hallgatók számára: egy bizonyos kontextusban megszerzett készség alkalmazása más szituációkban

- kommunikatív **kompetencia** elsajátításának **mértéke** egyenesen **arányos** a **transzferálhatóságával**
- kompetencia-fejlesztés: **időigényes**
- pont ebből van **hiány az orvosképzésben**
- **képzés kezdetétől** fogva tudatos alkalmazás a **legkülönbözőbb szituációkban**

ORVOS-BETEG KOMMUNIKÁCIÓ GYAKORLATI OKTATÁSA

SZIMULÁCIÓS BETEGEKKEL

Előnyök

- Időben, tartalmában tervezhető
- Betegek védelmét szolgálja
- Ismétlés lehetősége
- Rugalmas illeszthetőség
- Kiszámíthatóság
- Védett környezet: lehet hibázni

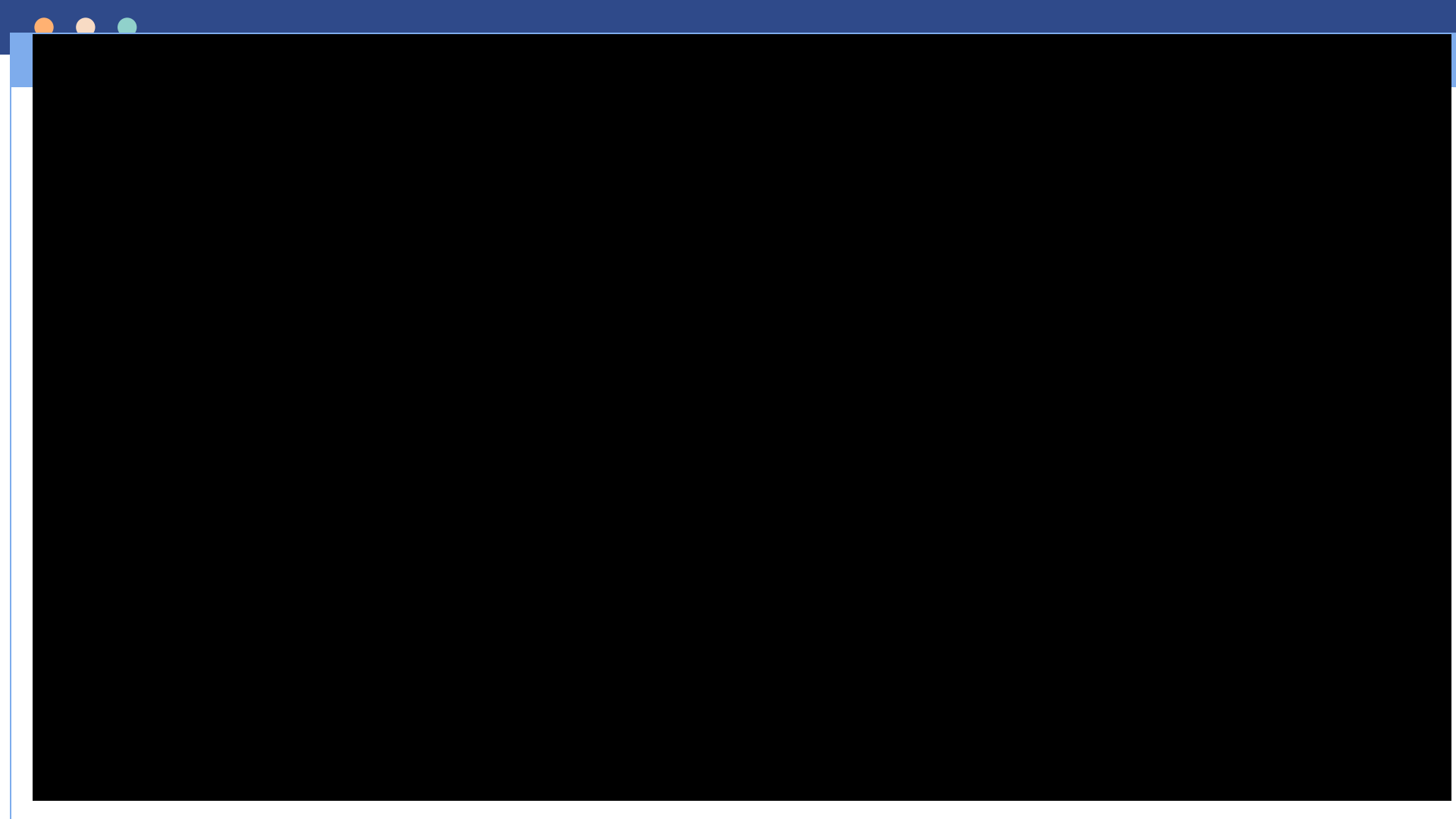
Előnyök

- Sokféle betegség, didaktikailag fontos viselkedésmódok
- Feedback a beteg perspektívájából
→ gyakorlásból tanulás
- Hallgatók szerepjátékokkal szemben előnybe részesítik

/Rees et al., 2004; Bowman et al., 1992/

Limitációk

- Nem valós kommunikációs helyzet
- Hiányozhat a szervezeti-intézményi autentikus keret
- SP több kommunikációs szinten működik, megfigyel
- „Túlképzett SP” jelensége, rutin, klisék, szereptévesztés

SZIMULÁCIÓS BETEGEK KÉPZÉSE A PTE ÁOK-N

EN

DE

„A broad definition of a SP is a **lay person who has been trained** to portray a patient with a specific condition in a realistic way.”

Cleland et al. 2009, Forrás: Peters-Thrien, 2021: 15

Angol- és amerikai színházi nyelvben használt improvizációs elemek: profi színész-tréner alkalmazásával

Orvosi kommunikáció: betegszerepek, megjelenésük az o-b kommunikációban, lehetséges konfliktusok, kezelésük

SP-képzés módszertana német nyelvterületen: Jena - Mannheim-Heidelbergi tréner-képzés

SZIMULÁCIÓS BETEGEK KÉPZÉSE A PTE ÁOK-N

Casting

- Szerepjáték trénerrel
- Ugyanaz a szerep minden résztvevőnek
- Tréner: orvostanhallgató szerepben
- Feedback adás az „orvostanhallgatóról”
- Videós rögzítés – értékelés: tréner team

Tréning

- 2 fő rész: szerep-megformálás + feedback-adás
- Személyre szabott betegprofilok
- Konstruktív feedback

Továbbképzés

- Évente 2x
- Tematikus képzések
- Reflexió a közös munkára

SZIMULÁCIÓS BETEGEKET ALKALMAZÓ KURZUSOK A PTE ÁOK-N

Szaknyelvoktatás

- 3 nyelven
- Anamnézis-felvétel
- Betegtájékoztató

Orvosi kommunikáció

- Gyakorlatorientált orvosi kommunikáció
- Anamnézislevelezés színészekkel
- Orvosi pszichológia
- Empatikus kommunikáció
- Betegközpontú diagnózisközlés

Klinikai modulok

- Kardiológia – pilot, német
- Neurológia – anamnézislevelezés, fizikális vizsgálat, angol nyelven
- OSCE – tervezés fázisában

SZIMULÁCIÓS BETEGEK ALKALMAZÁSA A SZAKNYELV OKTATÁSBAN

Hallgatók

- Kérdés-katalógus
- Kórkép - Prognózis
- Diagnosztika és Terápia

Szimulációs beteg

Oktató

- Előkészítő beszélgetés SP-vel
- Co-Teaching
- Feedback szempontok aktualizálása
- Flipped classroom módszer

SZIMULÁCIÓS BETEGEK ALKALMAZÁSA A SZAKNYELV OKTATÁSBAN

Rollenbeschreibung

Name: Harald Groß

Alter: 68 Jahre

Beruf: (Freiraum)

Gesprächsort: Hausarztpraxis

Art der Konsultation: Sie sind ein neuer Patient in der Praxis

Aktuelle Beschwerden: Vor einigen Tagen ist eine Schwellung an Ihrem großen Zeh aufgetreten: Sie sind dadurch beim Gehen stark verhindert. Sie haben pulsierende Schmerzen im Fuß. Sie hatten auch Fieber, weshalb Sie den Beschwerden nachgehen wollen, ob sie rheumatischen Ursprungs sind.

Verdachtsdiagnose: Gichtanfall

Was Sie nur sagen, wenn Sie danach gefragt werden:

Anamnese

Feedback – Checkliste

I. Interaktion

- **Beziehungsgestaltung:** Begrüßung, eigene Vorstellung, Ziel des Gesprächs
- Respektvolles und professionelles **Verhalten**
- **Non-Verbale Kommunikation**, bspw. Augenkontakt
- **Sprachgebrauch**
→ Deutliche Aussprache, Satzintonation, Beeinträchtigung des Verständnisses durch sprachliche Fehler, Rückfragen bei Verständigungsproblemen, Verständigungssignale, patientengerechte Sprache (vs. Fachjargon)
- **Gesprächsführung**

II. Kommunikation innerhalb des Studierendenteams

„A BETEGKÖZPONTÚ DIAGNÓZISKÖZLÉS SZAKNYELVI VONATKOZÁSAI” KURZUS

SE Szaknyelvi Intézet – ÁOK Eü-i Nyelvi és Kommunikációs Intézet közös projektje

- Empirikus kutatás: o-b párbeszéd transzkripciói, leletek, zárójelentések
- Autentikus betegprofilok
- Oktatóbetegek, ÁOK SP-i
- Interdiszciplináris oktatói team: szaknyelvoktató, pszichológus, orvos

- Elméleti bevezetők (terminológia, szuggesztív kommunikáció, szubjektív betegségképzelések)
- Szerepjátékok SP-kel
- Feedback: SP-feedback, peer-feedback, oktatói feedback

MI VOLT KÜLÖNÖSEN POZITÍV AZ SP-KEL VÉGZETT MUNKÁBAN?

HALLGATÓI FEEDBACK

OKTATÓI FEEDBACK

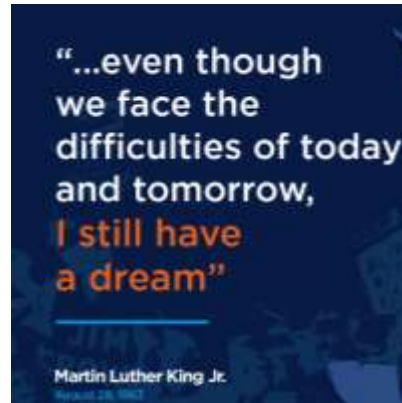
Autentikus volt, nem az oktatónak kellett szerepet játszani.

Élményszerű oktatáshoz hozzájárultak :)

Több betegkarakter, változatos személyiség-jegyek, különböző kommunikációs készségek jelentek meg, a hallgatóktól éberséget, a sémáktól való elmozdulást, azok rugalmas alkalmazását kívánja.

KITEKINTÉS

- Longitudinális kommunikációs curriculum
- Képzési szintekhez illeszkedő gyakorlat-orientált kommunikáció oktatás
- Interdiszciplináris oktatói teamek: curriculum fejlesztés, oktatás
- Klinikai és kommunikatív kompetenciák szisztematikus egymásra építése, ötvözése
- Régi és új kompetenciák **ismétlődő alkalmazása** egyre magasabb tanulási szinten
- Kommunikációs portfólió orvostanhallgatók számára

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Mindenekelőtt köszönetemet szeretném kifejezni

Prof. Dr. FIGLER Máriának

Prof. Dr. PUREBL Györgynek

Dr. habil. Wágner Lászlónak,

továbbá **Dr. WARTA Vilmosnak**, a PTE ÁOK Egészségügyi Nyelvi és Kommunikációs Intézet vezetőjének támogatásukért.

Köszönöm **Dr. FEKETE Juditnak** a közös munkát az SP-program megteremtésében és fejlesztésében.

Köszönöm **Dr. CSONGOR Alexandrának**, **Dr. KRÁNICZ Ritának**, **Dr. LŐRINC Anitának**, **HALÁSZ Renátának** és **Dr. FOGARASI Katalinnak** az SE Szaknyelvi Intézet vezetőjének, a közös munkát, emberi és szakmai támogatásukat.

Köszönöm **intézetünk munkatársainak** támogatását.

Köszönettel tartozom a PTE ETK Egészségtudományi **Doktori Iskolájának**,

a PTE ÁOK **Alapellátási és Magatartástudományi Intézet munkatársainak.**

FELHASZNÁLT IRODALOM

Busch, A.; Spranz-Fogasy, Th. (2015) Sprache in der Medizin. In: Felder, E.; Gardt, A. (Hrsg.) Handbuch Sprache und Wissen, 335-357. Berlin, Boston: De Gruyter

Egyed, Csilla; Fekete, Judit Diána; Herold, Róbert; Hambuch, Anikó (2022) Language characteristics in schizophrenic patient communication in guided interviews - A functional linguistic case study. SCRIPTA MANENT

Egyed, Csilla; Fekete, Judit; Herold, Róbert; Hambuch, Anikó (2022) "Ich weiß es nicht": Mentalisierungsfähigkeiten und Sprache bei PatientInnen mit psychischen Störungen. JOURNAL OF LANGUAGES FOR SPECIFIC PURPOSES 9, pp. 175-189

Fogarasi, Katalin; Kráncz, Rita; Halász, Renáta; Barta, Andrea; Hambuch, Anikó (2021) A betegközpontú diagnózisközlés gyakorlati oktatása. PORTA LINGUA: 1pp. 161-174.

Habermas, J. (1971) Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz. In: Habermas, J.; Luhmann, N. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Frankfurt/M: Suhrkamp, 101-41.

Habermas, J. (1981) Theorie des kommunikativen Handelns. 2 Bde. Frankfurt/M: Suhrkamp.

Hambuch, Anikó; Halász, Renáta; Kráncz, Rita; Fogarasi, Katalin (2020) Az orvosi kétnyelvűség terminológiai és funkcionális nyelvészeti összehasonlító vizsgálata háziorvosi konzultációkban. PORTA LINGUA 2020 pp. 443-459.

Hambuch, Anikó; Sárkányiné, Lőrinc Anita; Egyed, Csilla; Kráncz, Rita (2019) Ki dönt? Közös döntéshozatal interakcionális megvalósulása orvos–beteg konzultációban. PORTA LINGUA: 2019pp. 373-389.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Hambuch, Anikó; Sárkányiné, Lőrinc Anita; Kránicz, Rita (2018) Veränderung der Kommunikationsmodelle im Gesundheitswesen und ihre Widerspiegelung in den Interaktionen mit Klienten. In: Brigita, Kacjan (szerk.) Fachbezogener Fremdsprachenunterricht – aktuelle Herausforderungen und zukünftige Chancen, Ljubljana, Szlovénia : The Slovene Association of LSP Teachers pp. 59-71.

Heritage JC (2013): Asymmetries of knowledge in patient-provider encounters: three studies adopting conversation analysis. Patient Education and Counseling 92 (1), 1-2.

Iakushevich, M.; Ilg Y.; Schnedermann, Th. (Hrsg.) (2021) Linguistik und Medizin. Sprachwissenschaftliche Zugänge und Interdisziplinäre Perspektiven. De Gruyter

Kiessling, C., Fabry G. (2021) Was ist kommunikative Kompetenz und wie kann man sie erwerben? GMS Journal for Medical Education, 38(3) pp. 5-8

Knerich, H., Opp, J. (2021) Medizinische und gesprächslinguistische Perspektiven auf Arzt-Patient-Gespräche mit Kindern und Jugendlichen. In: Iakushevich, M.; Ilg Y.; Schnedermann, Th. (Hrsg.) (2021) Linguistik und Medizin. Sprachwissenschaftliche Zugänge und Interdisziplinäre Perspektiven. De Gruyter

Koerfer, A. (1994/2013) Institutionelle Kommunikation. Zur Methodologie und Empirie der Handlungsanalyse. Opladen: Westdeutscher Verlag. Online 2013: Mannheim: Verlag für Gesprächsforschung.

Koerfer, A.; Albus, Ch. (Hg.) (2018) Kommunikative Kompetenz in der Medizin, Verlag für Gesprächsforschung

FELHASZNÁLT IRODALOM

Koerfer, A.; Köhle, K.; Obliers, R.; Sonntag, B.; Thomas, W.; Albus, C. (2008) Training und Prüfung kommunikativer Kompetenz. Aus- und Fortbildungskonzepte zur ärztlichen Gesprächsführung. Gesprächsforschung - Online-Zeitschrift zur verbalen Interaktion 9, 34-78.

Makoul, G. (2003): The interplay between education and research about patient-provider communication. Patient Education and Counseling 50 (1): 79-84.

Parrott R, Kreuter MW (2011): Multidisciplinary, interdisciplinary, and trans-disciplinary approaches to health communication. In: Thompson TL, Parrott R, Nussbaum JF (eds.): The Routledge Handbook of Health Communication. New York: Routledge

Peters, T., Thrien, Ch. (Hrsg.) (2021) Simulationspatienten. Handbuch für die Aus- und Weiterbildung in medizinischen und Gesundheitsberufen, Hogrefe

Westphale, C.; Köhle, K. (1982) Gesprächssituation und Informationsaustausch während der Visite auf einer internistisch-psychosomatischen Krankenstation. In: Köhle, K.; Raspe, H.-H. (Hg.): Das Gespräch während der ärztlichen Visite. Empirische Untersuchungen. München, etc.: Urban & Schwarzenberg, 102-39.